

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

PROBLEM ASPECTS OF REALIZATION OF DIRECT DEMOCRACY

Стрільчук В.А., к.ю.н.,
доцент кафедри правознавства
Поліський національний університет

Стаття присвячена аналізу конструктивної критики реалізації безпосередньої демократії. Чимало розвинених держав світу опинились перед проблемою неефективності окремих форм безпосередньої демократії, що свідчить про спад розвитку відповідного явища, як форми політико-правового буття. Свідченням цього є досить поширене, на жаль, у різних країнах таке негативне суспільно-політичне явище, як абсентеїзм. Власне, абсентеїзм свідчить про стагнацію демократії. Щоб побороти вказане негативне явище вбачається необхідним знайти її «вразливі місця». В цьому допомагає критика науковців, які доводять неефективність безпосередньої демократії в цілому. Дану критику можна розглядати як заперечення відповідного явища, його неіснування або як виявлення проблем з метою їх подальшого вирішення. Автор, власне, застосовує у своєму дослідженні другий зазначений підхід і пропонує використовувати відповідну критику як засіб «діагностування хвороб демократії» з єдиною метою – виробити в подальшому науково-обґрунтовані пропозиції з вдосконалення реалізації форм безпосередньої демократії, що у кінцевому підсумку має призвести до подолання такого негативного явища як абсентеїзм та до нового витку розвитку демократії.

В даному дослідженні аналізується критика дієвості як окремих форм, так і в цілому безпосередньої демократії таких авторів як О. Кошен (A. Cochin), Б. Кук та У. Котарі (B. Cooke, U. Kothari), Д. Фішкін (J. Fishkin). Основні їхні аргументи зводяться до двох тез: народ, як суб'єкт, що приймає рішення, не завжди є компетентним щодо розглядуваних питань, адже часто закони регулюють таку сферу суспільних відносин, що потребують спеціальних знань, наприклад банківські відносини, фінансові відносини, відносини з виробництва та обігу медичних препаратів, створення спеціальних зон, відносини з користування екологічними ресурсами; народ може стати об'єктом маніпулювання з боку політиків, які використовуючи інтереси громадян (наприклад, бажання мати високі соціальні гарантії, при цьому сплачуючи низькі податки), дбатимуть про прийняття вигідних їм рішень. Автор дослідження наводить обґрунтовані контраргументи відповідної критики.

Ключові слова: демократія, безпосередня демократія, представницька демократія, форми демократії.

The article is devoted to the analysis of constructive criticism of the realization of direct democracy. Many developed countries of the world were faced with the problem of the ineffectiveness of certain forms of direct democracy, which indicates the decline in the development of the corresponding phenomenon, as a form of political and legal existence. This is evidenced by such a negative socio-political phenomenon as absenteeism, which is unfortunately quite widespread in various countries. Actually, absenteeism indicates the stagnation of democracy. In order to overcome this negative phenomenon, it is considered necessary to find its "vulnerable spots". This is helped by the criticism of scientists who prove the ineffectiveness of direct democracy in general. This criticism can be considered as a denial of the corresponding phenomenon, its ineffectiveness, or as the identification of problems with the aim of their further resolution. The author, in fact, applies the second mentioned approach in his research and proposes to use the appropriate criticism as a means of "diagnosing the diseases of democracy" with the sole purpose of further developing scientifically based proposals for improving the implementation of forms of direct democracy, which should ultimately lead to overcoming such a negative phenomenon such as absenteeism and to a new round of the development of democracy.

This study analyzes the criticism of the effectiveness of both individual forms and direct democracy in general by such authors as A. Cochin, B. Cooke, U. Kothari, J. Fishkin. Their main arguments boil down to two theses: the people, as a decision-making subject, are not always competent regarding the issues under consideration, because laws often regulate such a sphere of social relations that require special knowledge, for example, banking relations, financial relations, relations with production and circulation of medicinal products, creation of special zones, relations with the use of ecological resources; the people can become the object of manipulation by politicians who, using the interests of citizens (for example, the desire to have high social guarantees while paying low taxes), will take care of making decisions beneficial to them. The author of the study provides well-founded counter-arguments to the relevant criticism.

Key words: democracy, direct democracy, representative democracy, forms of democracy.

Демократія як явище в суспільно-політичному бутті розвинених держав зазнавало як піку свого розвитку так і спаду. Кожному злету демократії передувала змістовна широка дискусія в наукових, переважно юридичних, колах з приводу функціонування різних форм демократії. Це ж саме відбувається і в сьогоденні. Не дивлячись на те, що багато науковців у сфері права обґрунтовано доводять ефективність симбіотичного функціонування представницької та безпосередньої демократії як взаємодоповнюючих її форм, однак не бракує також і науковців, які не лише вказують на проблемні аспекти безпосередньої демократії, а й навіть заперечують її ефективність. Тому набуває актуальності питання аналізу конструктивної критики безпосередньої демократії як пошук засобів вдосконалення її реалізації. Адже, як говориться у давньому відомому вислові: «В дискусії народжується істина». Власне, завдяки такій науковій дискусії, знайшовши інструменти вдосконалення реалізації форм безпосередньої демократії, можна буде знову очікувати новий виток розвитку демократії як форми політико-правового буття.

Дослідженням явища демократії як форми політико-правового буття держави та як юридичної категорії займа-

лись такі провідні вітчизняні науковці як Скрипнюк О., Погорілко В., Батанов О., Совгіря О., Богінч О., Шипілов Л. та ін. Однак, з розвитком суспільних відносин та технологій з'являються нові виклики для безпосередньої демократії, які ще не були досліджені. Тому дана тематика не втрачає своєї актуальності.

Так, професор Стенфордського університету Джеймс Фішкін (James S. Fishkin, США) резюмує, що критика безпосередньої демократії зводиться до двох основних аргументів:

1. Народ, як суб'єкт, що приймає рішення, не завжди є компетентним щодо розглядуваних питань, адже часто закони регулюють таку сферу суспільних відносин, що потребують спеціальних знань, наприклад банківські відносини, фінансові відносини, відносини з виробництва та обігу медичних препаратів, створення спеціальних зон, відносини з користування екологічними ресурсами. Деяко поглиблюючи висловлену тезу, доктор юридичних наук В.М. Скрипнюк задає такі питання: «Чи всі без винятку закони мають схвалюватись народом; яким чином забезпечити ухвалення закону, який вимагає термінового введення в дію; що робити в тому разі, коли народ схвалює

такі закони, які можуть призвести до руйнації системи державної влади?»

2. Народ може стати об'єктом маніпулювання з боку політиків, які використовуючи інтереси громадян (наприклад, бажання мати високі соціальні гарантії, при цьому сплачуючи низькі податки), дбатимуть про прийняття вигідних їм рішень, приносячи в жертву перспективи економічного, соціального та політичного розвитку [1, с. 21].

Відповідаючи на аргументацію зазначену в першій частині, варто відзначити, що застосування інститутів безпосередньої (прямої) демократії не виключає використання інших форм демократії, зокрема, представницької. Звісно, існують приклади держав, де народом ухвалюється кожне суспільно важливе рішення, однак, це не означає, що відповідна модель буде ефективною у кожній державі на планеті. Тому, власне саме поєднання – синергетичний симбіоз різних форм демократії дає результативний ефект у більшості країн світу: коли питання, що потребують спеціальних знань, вирішуються, як правило, представницькою демократією, а деякі питання, найчастіше місцевого значення – регулюються інститутами безпосередньої (прямої) демократії.

На взаємозв'язок прямої та представницької демократії вказують і інші вчені. Так, американський філософ та соціолог Джованні Сарторі (Sartori G.) зазначає, що «скільки б ми не досягали успіху у відродженні інститутів безпосередньої демократії, залишається фактом те, що такі безпосередні демократії можуть лише входити в якості частин у більші утворення, стаючи у підсумку мікроскладовою єдиною великого цілого, чим є непряма демократія, розбудована на вертикальних процесях» [2]. Німецький вчений (член Баварської академії наук) та суддя Федерального конституційного суду Німеччини Конрад Хессе (Konrad Hesse) також був прихильником даної позиції. Він зазначав, що слідування теорії представницької демократії не є запереченням теорії безпосередньої демократії, а виступає лише її логічним розвитком, оскільки всі представницькі органи влади мають в основі своєї діяльності принципи відповідальності та підконтрольності народу, а також мають корегувати свою діяльність відповідно до сформуваної політичної волі громадян [3, с. 74].

Власне тому, не можна стверджувати про наявність єдиної правильної, універсальної моделі (форми) демократії, адже у «чистому» їх вигляді жодна з них не спроможна дійсно забезпечити реалізацію функцій та завдань демократії. А отже, на підставі цього, не можна й стверджувати про відсутність безпосередньої демократії, оскільки не дивлячись на певні труднощі в її реалізації та виклики, які стоять перед нею, з більшою чи з меншою мірою ефективності певні її інститути все ж таки функціонують майже у кожній державі світу. Більше того, як влучно відмічає Совгіра О., «сьогодні відбувається зміна пріоритетів реалізації народовладдя на користь безпосереднього здійснення народом належної йому державної влади (прямого народовладдя)» [4].

Щодо критики безпосередньої демократії зазначеної у другій частині, варто зазначити наступне. На жаль, маніпуляція широко використовується у всіх формах демократії, тому даний аргумент не є специфічною рисою лише безпосередньої демократії. Вказане негативне явище має двоїсту природу – з одного боку відбувається маніпулювання суспільною думкою через ЗМІ, політичну рекламу, організацій різноманітних відповідних акцій. Допомоги долати дане негативне явище може лише якісна поінформованість населення з приводу того чи іншого питання. Адже, як слушно зазначив Е. Фромм: «За відсутності інформації, обговорення та влади, спроможної зробити рішення ефективним, демократично виражена думка людей має значення не більше, ніж аплодисменти на спортивних змаганнях» [5]. Однак і тут не все так просто, адже потрібно враховувати той факт, що власниками

інформаційних (телевізійних) каналів є ті ж самі лобісти (політики). Тому це проблема загальносвітового значення, яка потребує ще наукових пошуків.

З іншого боку – використання сучасних технологічних досягнень може відбуватися також з метою фальсифікації результатів виборів, референдумів тощо. Але, це властиво усім формам демократії, тому, очевидно, що ризики притаманні, у тому числі безпосередній демократії, свідчать лише про те, що потрібно вдосконалювати її законодавче регулювання та посилювати юридичну відповідальність за порушення відповідних норм.

Про маніпулювання народом з боку політиків в розрізі реалізації безпосередньої демократії також цікаво розкрито професором Йоркського університету Білом Куком (Bill Cooke) та професором Манчестерського університету Ума Котарі (Uma Kothari) у спільній монографії «Партисипація: нова тиранія?». Так, вони зазначають, що одним із ключових завдань такої форми безпосередньої демократії, як демократія участі є використання знань та досвіду місцевого населення у задоволенні місцевих соціально-економічних потреб та викликів. Однак, при формуванні даного завдання часто ігнорується роль тих, хто ініціює, фінансує та сприяє встановленню порядку денного для певного виду демократії участі. З огляду на це, автори стверджують, що демократія участі використовується для посилення порядку денного її ініціаторів (урядів, громадських організацій, міжнародних організацій, тощо), замість того, щоб трансформувати знання та потреби місцевого населення у порядок денний [6, с. 22]. Варто відзначити, що дана думка була висловлена ще Огюстом Кошеном (Augustin Cochin, 1876 р. н. – 1916 р.) – французьким істориком, який досліджуючи історію Французької революції дійшов до висновку, що «будь-яка офіційна зустріч (великого) народу готується зустріччю «маленьких людей», які визначають те, що має бути «бажаним» іншим. Те, що гарантує ефективність маневру, – це моральні вади людей і їх несвідомість: «дурість, ледачість, боязкість, інстинкт стада – інертність одним словом» [7].

Дійсно, висловлене вище є «вразливим місцем» демократії участі, яке, однак можна розглядати і з іншої точки зору. Для того, щоб порядок денний міг бути сформований за участю місцевого населення, потрібно, щоб таке місцеве населення було активним та ініціативним, тобто бажало брати участь у вирішенні місцевих справ. Відсутність такої ініціативи свідчить або про довіру до членів представницької демократії, або про відсутність бажання брати участь у місцевому врядуванні. Перший зазначений випадок – не може вказувати про недовіру до демократії участі. Другий випадок має назву – абсентеїзм. Основною причиною його існування є повна зневіра людини у тому, що вона дійсно може вплинути на суспільно-політичну дійсність. Часто, причиною такої зневіри є формальне закріплення інструментів демократії – як проформи, що дозволяє застосовувати їх лише поверхово. Тому й результат в такому випадку не досягається. Видається, що причина наведених Б. Куком та У. Котарі аргументів неефективності демократії участі криється саме в цій площині. Позитивним у цьому є те, що законодавче регулювання форм безпосередньої демократії підлягає корегуванню, шляхом внесення змін у відповідне законодавство. Адже, якщо передбачити на законодавчому рівні, у тому числі, право на формування порядку денного і територіальна громада матиме таке бажання (бо знатиме, що може реально вплинути на прийняття важливих для них рішень), то вона в такому разі зможе ним користатися. Наведене спростовує аргументи Б. Кука та У. Котарі.

Резюмуючи, варто відзначити: детальний аналіз критичних аргументів, які висуваються до безпосередньої демократії дає змогу виявити її вразливі сторони, що слугує якісним підґрунтям для подальшого вдосконалення як теорії безпосередньої демократії, так і її практичної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. James S. Fishkin. *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. 1991. Published by: Yale University Press. 148 p.
2. Sartori G. *The Theory of Democracy Revised*. Chatham House Publishers, Inc., Chatham House, N J., 1987. Part One. *The Contemporary Debate*. XIV, 253 p.; Part Two. *The Classical Issues*. 542 p.
3. Основы конституционного права ФРГ. Перевод с немецкого / Хессе К.; Под ред.: Сидоров Н.А.; Пер.: Сидорова Е.А. М.: Юрид. лит., 1981. 368 с.
4. Совгиря О.В. Конституційно-процесуальне право України: Навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 536 с.
5. «Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или Быть? / Э. Фромм. К.: Ника-Центр, 1998. С. 189–385.
6. Cooke, B. and Kothari, U. *Participation: The New Tyranny?* Zed Books. New York. 2001. 207 p.
7. Bernard Dumont. «Augustin Cochin et l'interprétation du processus révolutionnaire». URL: <https://web.archive.org/web/20090503001225/http://www.catholica.presse.fr/dossiers.php?NbPg=2&NbExt=1> (дата звернення 10. 11. 2022).